YASHIL

IQTISODIYOT&TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

№5

ISSN: 2992-8982

https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/

2025

YASHIL

IQTISODIYOT&TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Elektron nashr. 159 sahifa.
E'lon qilishga 2025-yil 1-mayda ruxsat etildi.

Bosh muharrir:
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Sayfullo Normatovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Maxmudov Nosir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Samadov Asqarjon Nishonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Ikrom Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Hakimov Nazar Hakimovich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Musayeva Shoira Azimovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Ali Konak (Ali Ko'nak), iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor (Turkiya)
Cham Tat Huei, falsafa fanlari doktori (PhD), professor (Malayziya)
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dots.
Utayev Uktam Choriyevich, O'z.Respub. Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farkhod, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Axmedov Javohir Jamolovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dots.
Djudi Smetana, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Krissi Lyuis, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Glazova Marina Viktorovna, Iqtisodiyot fanlari doktori (Moskva)
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sevil Piriyeva Karaman, falsafa fanlari doktori (PhD) (Turkiya)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon o'g'li, TDIU ITI departamenti rahbari
Ochilov Bobur Baxtiyor o'g'li, TDIU katta o'qituvchisi

YASHIL
IQTISODIYOT&TARAQQIYOT
Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Okil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Abdurakhmanov Kalandar Khodjayevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Rae Kwon Chung, South Korea, Honorary Professor at TSUE, Nobel Prize Laureate
Osman Mesten, Member of the Turkish Parliament, Head of the Turkey–Uzbekistan Friendship Society
Akhmedov Durbek Kudratillayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Sayfullo Normatovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Kalonov Mukhiddin Bakhriddinovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Siddikova Sadokat Gafforovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Khudoykulov Sadirdin Karimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Makhmudov Nosir, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Samadov Askarjon Nishonovich, Candidate of Economic Sciences, Professor
Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Ikrom Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Eshtayev Alisher Abduganiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khajiyev Bakhtiyor Dushaboyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khakimov Nazar Khakimovich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Musayeva Shoira Azimovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Professor
Ali Konak, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor (Turkey)
Cham Tat Huei, Doctor of Philosophy (PhD), Professor (Malaysia)
Foziljonov Ibrokhimjon Sotvoldikhoja ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Utayev Uktam Choriyevich, Deputy Head of Department, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Ochilov Farkhod, Head of DCEC, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Buzrukkhonov Sarvarkhon Munavvarkhonovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Akhmedov Javokhir Jamolovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences
Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Senior Lecturer
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Acting Associate Professor
Judi Smetana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Chrissy Lewis, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Glazova Marina Victorovna, Doctor of Sciences in Economics (Moscow))
Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Sevil Piriyeva Karaman, Doctor of Philosophy (PhD) (Turkey)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, Head of the Department of Scientific Research and Innovations, TSUE
Ochilov Bobur Bakhtiyor ugli, Senior lecturer at TSUI

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Po‘latov Baxtiyor Alimovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xalikov Suyun Ravshanovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Rustamov Ilhomiddin, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Kamilova Iroda Xusniddinovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
G‘afurov Doniyor Orifovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, katta o‘qituvchi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, mustaqil tadqiqotchi

Board of Experts:

Berkinov Bazarbay, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Pulatov Bakhtiyor Alimovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khalikov Suyun Ravshanovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Rustamov Ilkhomiddin, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Khakimov Ziyodulla Akhmadovich, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kamilova Iroda Khusniddinovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics
Gafurov Doniyor Orifovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogy
Fayziyev Oybek Rakhimovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Tukhtabayev Jamshid Sharafetdinovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Khamidova Faridakhon Abdulkarimovna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Yakhshiboyeva Laylo Abdisattorovna, Senior Lecturer
Babayeva Zuhra Yuldashevna, Independent Researcher

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko‘rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

Muassis: “Ma’rifat-print-media” MChJ
Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘zR Tabiat resurslari vazirligi, O‘zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro‘yxatdan o‘tkazilgan.

MUNDARIJA

"Zavur kollektor suvlarining kimyoviy tarkibi tahlili va ularni tozalash zarurati (Qoraqalpog'iston Respublikasi misolida)" 20
Kungiratbay Sharipov, Ma'ruf Nurmanov

Forming demand and stimulating sales in Uzbekistan 26
Musayeva Shoira Azimovna

Членство в ВТО как драйвер развития: взгляд Узбекистана через призму опыта Вьетнама и Казахстана 30
Ж.Я.Нуриллаев

Mamlakatimizda tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash tartibi va ularning bank tizimi moliyaviy barqarorligiga ta'siri tahlili 37
Xolmamatov Farhodjon Kubaevich

O'zbekiston respublikasida aholi bandligini ta'minlashdagi dolzarb masalalar 44
Ibragimov Elmurod Gulboynor o'g'li

O'zbekiston respublikasida elektr energiyasi ta'minoti hajmini yalpi ichki mahsulot hajmiga ta'sirini ekonometrik tahlil qilish 48
Fayziyev Rabim Alikulovich

Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarining xizmat turlarini takomillashtirish amaliyoti 60
Umurzoqova Adiba Ochilovna

Qishloq xo'jaligi kooperativi boshqaruv tizimida buxgalteriya hisobini tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari 67
Abduraxmanov Ramazon Abdullayevich

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi mahsulotlari umumiy hajmini prognozlashda ekonometrik modellar (yillik) 72
Qodirov Farxod Amirovich, Bo'ribaeva Qundiz Muratbaevna

Oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi tizimini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari 77
Mahamatova Maftuna

Xufiyona va yashirin iqtisodiyotning amaliy tahlili o'zbekiston miqyosida 83
Koshanov Abdimurat Azat uli

Soliq tizimini barqarorligini belgilovchi omillar tahlili 87
Nurillayev Jasurbek Davronbekovich

Mahalliy budjetlar daromad manbalarini mustahkamlash omillari 92
Soatova Nodira Boboxanovna

Bank infratuzilmasining raqamli transformatsiyasi va resurslar bazasi shakllanishi: nazariy asoslar va texnologik yondashuvlar 97
Raxmatov Azizjon Jaloliddinovich, Jumayev Muzaffar Mahmud o'g'li

Ichki auditning transformatsion potensiali: tahliliy amallarni takomillashtirish orqali samaradorlikni oshirish 102
Misirov Akbarali Pardaboyevich, Ismoilov Asadbek Abdusamat o'g'li

Xorijiy mamlakatlarda yashil moliyalashtirishni rivojlantirish yo'llari 110
Qorriyeva Shahnoza Safarbayevna

Yashil moliya – iqtisodiy rivojlanish mexanizmi sifatida 117
Nodir Xidirov G'iyosaliyevich

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning likvidliligi va moliyaviy barqarorligini ta'minlashning xorij tajribasi va uning amaliy ahamiyati 122
Bauyetdinov M.J.

Теоретические подходы к определениям агрессий социально - экономической и политической стабильности государства как фактор повышения рекреационных потребностей 128
Алимова Райхона Баходировна

Innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida talabalarning metodik tayyorgarligini shakllantirish 139
Komilov Umidjon Normurod o'g'li, Tulyaganova Gulnoza Olimjon qizi

Kichik biznes subyektlarini moliyalashtirish manbalari 143
Nematulloyev Suxrob Sobirovich
Bir qatlamli elastik asosda joylashgan to'sinning seysmik kuchlar ta'siridagi tebranishining V.Z. Vlasov usuli asosida analitik tadqiqi 148
Kamola Xaydarova
"Sibir daryolarining burilishi" loyihasining tarixiy va retrospektiv tahlili 153
Mahmudov Nosir Mahmudovich

"SIBIR DARYOLARINING BURILISHI" LOYIHASINING TARIXIY VA RETROSPEKTIV TAHLILI

Mahmudov Nosir Mahmudovich
i.f.d., professor, Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti professoriAlimova Guzal Alisherovna
i.f.d., dotsent, Jamoat xavfsizligi universiteti professori

Annotatsiya: Ushbu maqola Sibir daryolarini Markaziy Osiyoga burish loyihasining tarixiy va retrospektiv tahliliga bag'ishlangan. Suyultirilmagan suv resurslarini taqsimlash masalasi xalqaro munosabatlarda dolzarb ahamiyat kasb etadi. XXI asrda chuchuk suv tanqisligi global muammolardan biriga aylanmoqda. Loyihaning asosiy maqsadi – Sibir daryolaridan chuchuk suvni yetishmovchilikka uchragan mamlakatlarga, ya'ni Qozog'iston, Tojikiston, O'zbekiston va Turkmanistonga yetkazib berishdan iborat.

Kalit so'zlar: suv resurslari, Sibir daryolari, Markaziy Osiyo, transchegaraviy suvlar, chuchuk suv tanqisligi, ekologik xatarlar, iqtisodiy rivojlanish, oziq-ovqat xavfsizligi.

Abstract: This article provides a historical and retrospective analysis of the project aimed at diverting Siberian rivers to Central Asia. The issue of water resource distribution is of high relevance in international relations. In the 21st century, fresh water scarcity is becoming one of the most pressing global challenges. The main objective of the project is to channel fresh water from Siberian rivers to countries in need – Kazakhstan, Tajikistan, Uzbekistan, and Turkmenistan.

Key words: water resources, Siberian rivers, Central Asia, transboundary water, fresh water shortage, ecological risks, economic development, food security.

Аннотация: Статья посвящена историческому и ретроспективному анализу проекта переброски сибирских рек в Центральную Азию. Проблема распределения водных ресурсов имеет важное значение в международных отношениях. В XXI веке дефицит пресной воды становится одной из глобальных проблем. Основная цель проекта – передача пресной воды из сибирских рек в нуждающиеся страны – Казахстан, Таджикистан, Узбекистан и Туркменистан.

Ключевые слова: водные ресурсы, сибирские реки, Центральная Азия, трансграничные воды, дефицит пресной воды, экологические риски, экономическое развитие, продовольственная безопасность.

KIRISH

Suv resurslarini taqsimlash muammosi xalqaro munosabatlar tizimining muhim elementlaridan biridir. BMT prognozlariga ko'ra, kelajakda Yer yuzida chuchuk suvning keskin tanqisligi yuzaga kelishi kutilmoqda. Agar ilgari asosiy global muammo uglevodorodlar tanqisligining ortib borishi bo'lgan bo'lsa, hozirda ko'plab olimlar XXI asrning asosiy muammosi sifatida aynan suv resurslari tanqisligini prognoz qilmoqdalar.

Suv resurslari siyosiy barqarorlikni ta'minlash, shuningdek ko'plab mamlakatlar va alohida mintaqalarning iqtisodiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Aholi sonining o'sishi va iste'mol hajmining ko'payishi bilan birga suvning ifloslanishi muammosi ham kuchayib bormoqda. Bu esa toza ichimlik suvidan foydalanish imkoniyatlarini keskin cheklaydi.

Markaziy Osiyo suv resurslariga boy mintaqa sanaladi, biroq ularning taqsimoti juda notekis. Mintaqaning asosiy suv manbalari transchegaraviy xususiyatga ega bo'lib, suv oqimining 86 foizi yuqori oqimda joylashgan mamlakatlar hududiga to'g'ri keladi. Jumladan, daryolarning yuqori oqimida joylashgan davlatlar – Qirg'iziston va Tojikiston suv resurslarining asosiy zaxiralariga egalik qilmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

SSSR Fanlar akademiyasining besh bo'limi tomonidan berilgan ekspert xulosalari tufayli loyiha 1984-yilga kelib to'xtatildi va amalga oshirish muddatlari 2000-yilga ko'chirildi. Bir guruh akademik olimlar SSSR Markaziy Qo'mitasiga "Shimoliy daryolar oqimining bir qismini ko'chirishning halokatli oqibatlari to'g'risida" nomli maktub yo'lladilar. Akademiklar o'z murojaatlarida mamlakat rahbariyatidan loyihani to'xtatishni qat'iy talab qilganlar.

Mazkur murojaatga javoban KPSS Markaziy Qo'mitasi Bosh kotibi Mixail Gorbachyov nomidan melioratsiya samaradorligini oshirish muammolari bo'yicha ekspert komissiyasi tuzildi. Ushbu komissiya faoliyati natijasida 1986-yil 14-avgustda KPSS Markaziy Qo'mitasining "Shimoliy va Sibir daryolari oqimining bir qismini o'tkazish bo'yicha ishlarni to'xtatish to'g'risida"gi qarori e'lon qilindi. Ushbu qarorga muvofiq bosqichma-bosqich taklif etilgan loyiha rasman bekor qilindi.

Loyiha doirasida Ob va Irti sh daryolaridan G'arbiy Sibir, Ural, O'rta Osiyo va Qozog'iston iqtisodiy rayonlariga 2 550 kilometr uzunlikdagi kanal orqali suv o'tkazilishi rejalashtirilgan edi. Ammo loyiha amalga oshmay, to'xtatib qo'yildi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda tarixiy hujjatlar, ilmiy dissertatsiyalar, hukumat qarorlari va ommaviy axborot vositalaridagi ochiq manbalar asosida axborotlar yig'ildi. Ma'lumotlar kontent tahlili usulida qayta ishlanib, loyiha bo'yicha turli davrlardagi qarashlar, qarorlar va ekologik xavf baholari qiyosiy tahlil qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR[1]

Markaziy Osiyo davlatlarining mustaqillikka erishganidan so'ng transchegaraviy (kesib o'tuvchi) chuchuk suv resurslarini – asosan Amudaryo va Sirdaryo daryolarini – samarali va tinch yo'l bilan boshqarishni ta'minlash Markaziy Osiyo davlatlari uchun eng dolzarb muammolardan biriga aylandi.

Sovet Ittifoqi davrida Markaziy Osiyo davlatlarining suv resurslari Amudaryo va Sirdaryo daryolari bo'ylab qurilgan suv omborlari va gidroelektrostansiyalar tizimi orqali markazlashtirilgan holda boshqarilgan. Lankshaft va iqlim sharoitlaridan kelib chiqib, yuqori oqimda joylashgan respublikalarda suv omborlari qurilgan, past oqimdagi hududlarda esa suv sug'orish maqsadida ishlatilgan.

Biroq Sovet Ittifoqi parchalanganidan so'ng yuzaga kelgan geosiyosiy o'zgarishlar va bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayoni natijasida Markaziy Osiyo daryolarida ilgari mavjud bo'lgan xo'jalik modeli dolzarbligini yo'qotdi. Natijada, suvdan foydalanishda yuqori oqimda joylashgan (gidroenergetik), hamda past oqimda joylashgan (sug'orishga tayanadigan) davlatlar o'rtasida ziddiyatlar kuchayish xavfi paydo bo'ldi. Sovet davridan meros bo'lib qolgan ekologik muammolarga yetarli e'tibor berilmagani tufayli oziq-ovqat va energetika xavfsizligiga oid masalalar ham murakkablashdi. O'sha davrda tabiiy resurslardan foydalanish atrof-muhitni muhofaza qilishdan ustuvor bo'lgan.

Suv resurslarini taqsimlashdagi muammolarni hal etish maqsadida Sovet davrida turli loyiha va takliflar ishlab chiqilgan. Ana shunday loyihalardan biri – "Sibir daryolarining burilishi" loyihasidir.

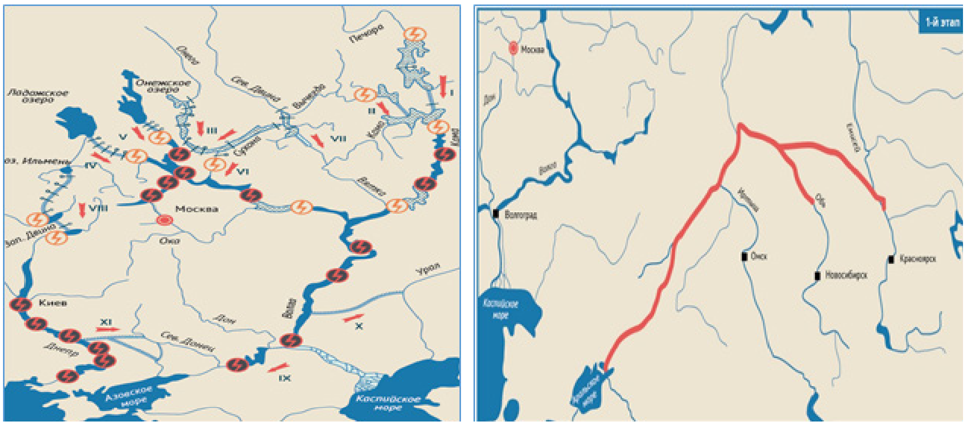

1-rasm. Shimoliy daryolar oqimining bir qismini O'rta Osiyoga o'tkazish sxemasi.

1 Ормышева Т. А. Вызовы экологической безопасности в Центральной Азии: противоречие между национальным и региональным подходами по вопросу трансграничных рек // Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD),2019

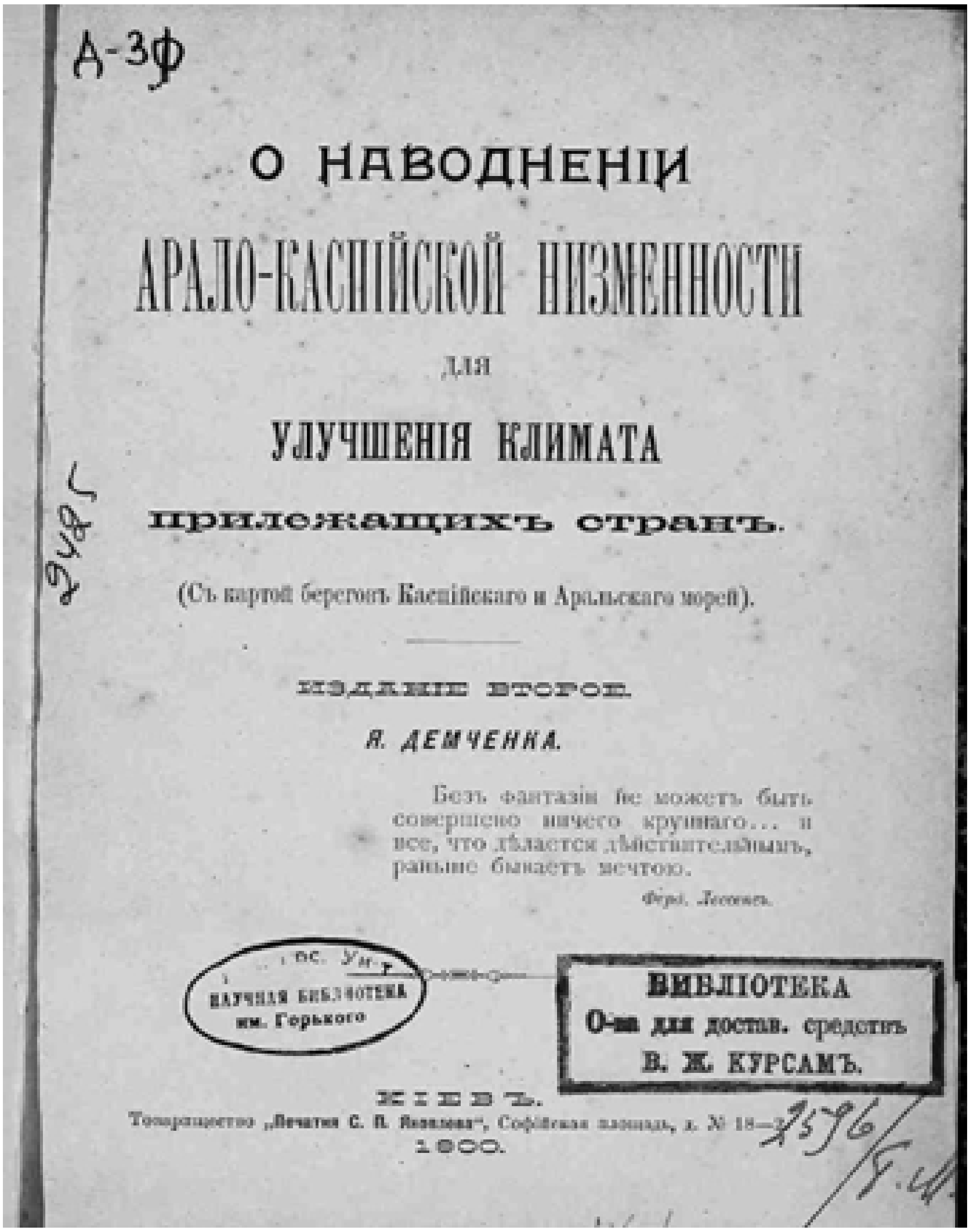
А-3ф

О НАВОДНЕНІИ
АРАЛО-КАСПІЙСКОЙ НИЗМЕННОСТИ
для
УЛУЧШЕНІЯ КЛИМАТА
прилежащихъ странъ.
(Съ картой береговъ Каспійскаго и Аральскаго морей).

ИЗДАНІЕ ВТОРОЕ.
Я. ДЕМЧЕНКА.

Безъ фантазіи не можетъ быть совершено ничего крупнаго... и все, что дѣлается дѣйствительнымъ, раньше бываетъ мечтою.
Ферд. Лессепсъ.

НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА им. Горького
БИБЛІОТЕКА О-ва для достав. средствъ В. Ж. КУРСАМЪ.

КІЕВЪ.
Товарищество „Печатня С. П. Яковлева", Софійская площадь, д. № 18.
1900.

2-rasm. Yakov Demchenkoning Kitobi[2]

1984-yil 23-oktabrda Sovet Ittifoqi Kommunistik partiyasi (KPSS) Markaziy Qo‘mitasining Plenumida Sibir daryolarini janubga burish dasturi qabul qilingan. Loyiha ustida 100 ga yaqin tashkilot, jumladan 50 ta loyiha-qidiruv va 100 ta ilmiy-tadqiqot instituti faoliyat olib borgan. [3]

Irti sh, Ob, Tobol va boshqa daryolar oqimini chuchuk suvga muhtoj bo‘lgan Qozog‘iston, Tojikiston, O‘zbekiston va Turkmanistonga yo‘naltirish g‘oyasi ilgari surilgan. Bu g‘oyani birinchi bo‘lib 1868-yilda kievlik muhandis Yakov Demchenko ilgari surgan va taklifini Imperator rus geografiya jamiyatiga taqdim etgan. Biroq uning fikri dastlabda qo‘llab-quvvatlanmagan. 1920-yillarda bu masala yana ko‘tarilib, turli sxemalar, suv olish punktlari va uzatish yo‘llari ishlab chiqilgan. Hukumat komissiyasi takliflarni ko‘rib chiqib, Sibir suvini Orol dengiziga yo‘naltirish variantini ma’qullagan, biroq keyinchalik loyihaning ekologik xavfsizligi borasida shubhalar yuzaga kelganligi sababli u to‘xtatilgan [4].

1968-yilda yuqori rahbariyat Davlat reja qo‘mitasi, SSSR Fanlar akademiyasi va boshqa tashkilotlarga shimoliy daryolar oqimini qayta taqsimlash bo‘yicha loyiha ishlab chiqish topshirig‘ini bergan. 1976-yilda taklif

2 https://goarctic.ru/priroda/povorot-severnykh-rek-chto-eto-bylo/
3 https://www.aif.ru/amp/society/nature/kuda_hoteli_povernut_reki_v_sssr
4 https://history4u.liverjournal.com/94994.html

etilgan to‘rt variantdan biri yakuniy loyiha sifatida tasdiqlangan va Ob hamda Irti sh daryolari oqimini O‘rta Osiyoga yo‘naltirish bo‘yicha ish boshlanishi to‘g‘risida qaror qabul qilingan. Kanal uzunligi 2 500 km, kengligi 200 metr va chuqurligi 16 metr etib rejalashtirilgan [5].

SSSR Fanlar akademiyasi va “Soyuzgiprovodxoz” loyiha instituti tomonidan 100 dan ortiq tashkilotlar ishtirokida olib borilgan tadqiqotlar natijasida “Sib-Orol” magistral kanali loyihasini ishlab chiqish uchun zarur ma’lumotlar to‘plangan. Yiliga 27,2 km³ hajmdagi suvni o‘tkazish rejalashtirilgan.

Агар Россия Совет Федератив Социалистик Республикаси лойиҳаси амалга оширилганда, маршрутнинг дастлабки участкаси 4,9 куб километр, Шимолий Қозоғистон - 3,4 куб километр, Сирдарё ва Амударёни тўлдириш учун - 16,3 куб километр, шу жумладан Ўзбекистонга - 10 куб километр сув олиш режалаштирилган. Ташиш пайтида сув йўқотилиши тахминан 3 куб километрни ташкил қилиши керак эди.

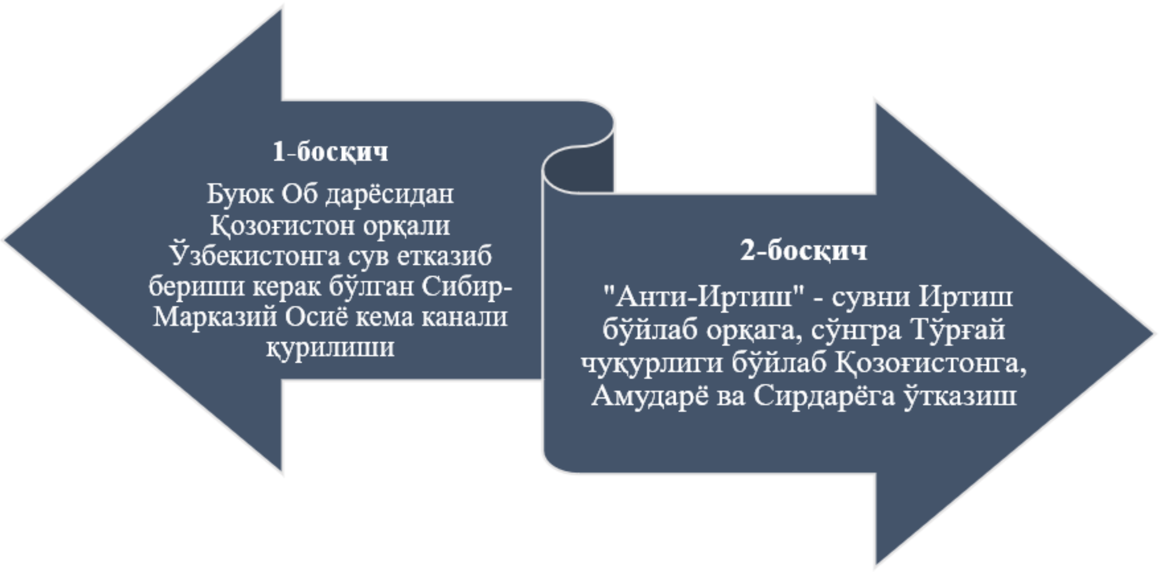

3-rasm. Loyihani amalga oshirish bosqichlari.

Kanal yo‘nalishi bo‘ylab Irti sh daryosida Tobolsk gidroelektr majmuasi, nasos stansiyalari, ajratuvchilar, oqim chiqarish inshootlari, ko‘priklar qurilishi ham nazarda tutilgan.

Лойиҳанинг умумий смета қиймати қарийб 32,8 миллиард рубл ва қурилиш муддати 15 йил, сарф-харажатларни қоплашнинг тахминий муддати 6-7 йил

Mavjud texnik salohiyat nuqtai nazaridan ushbu loyiha amalga oshirilishi mumkin edi, chunki bu kanal Qoraqum kanaliga nisbatan atigi ikki barobar uzun edi. Biroq loyiha manfaatlar to‘qnashuvi va huquqiy ziddiyatlar sababli aniq qarorlar qabul qilinmasdan sirpanib amalga oshirilgan. Aftidan, bu loyiha O‘zbekiston, Qozog‘iston va Rossiyaning janubiy hududlari uchun suv ta’minotida dolzarb bo‘lgan.[6]

5 Ормышева Т. А. Вызовы экологической безопасности в Центральной Азии: противоречие между национальным и региональным подходами по вопросу трансграничных рек // Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD),2019

6 Жаҳон сув кенгаши а’зоси, Давлатлараро мувофиқлаштирувчи сув комиссияси илмий ахборот маркази директори В. А.

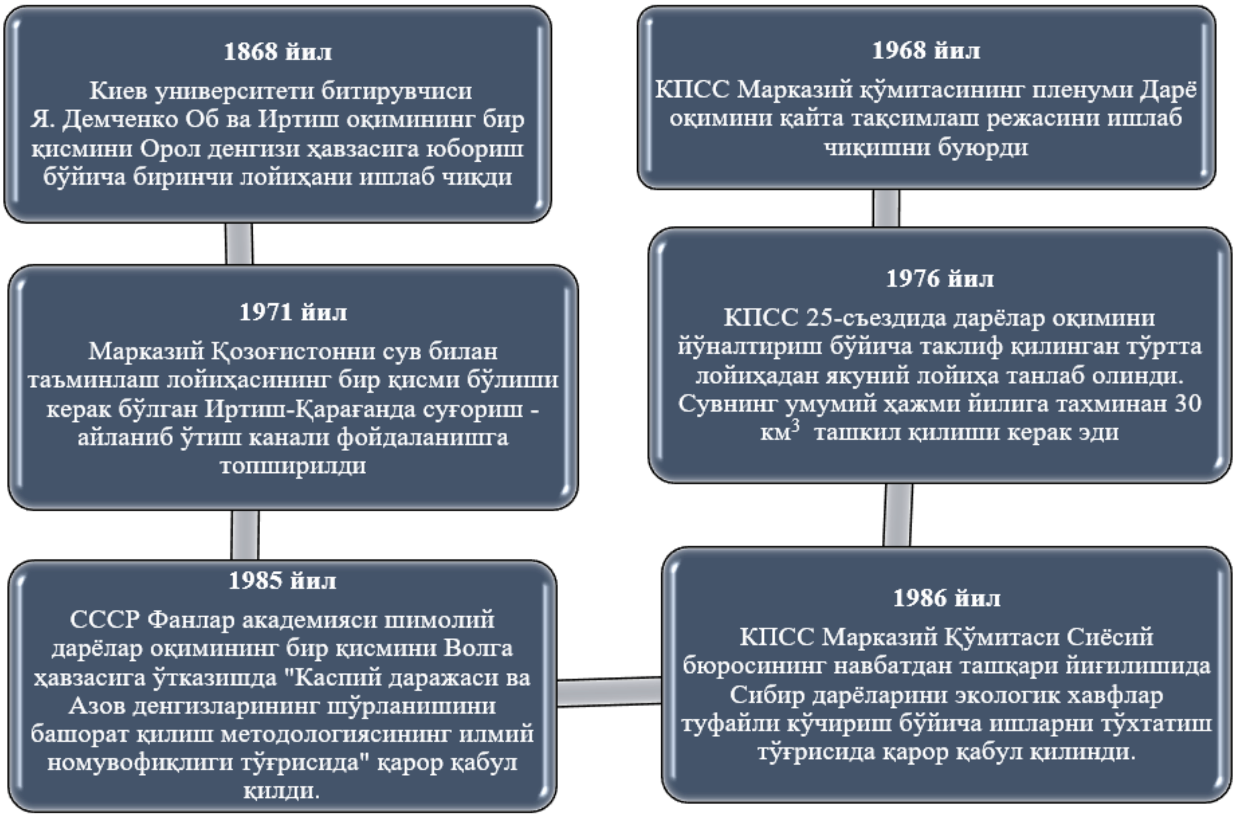

4-rasm. “Sibir daryolarining burilishi” loyihasining tarixiy tasnifi.

SSSR Fanlar akademiyasining besh bo‘limi tomonidan tayyorlangan ekspert xulosalari asosida loyiha 1984-yilda bekor qilinib, 2000-yilga qadar muzlatildi. Akademik olimlar Markaziy Qo‘mitaga “Shimoliy daryolar oqimining bir qismini ko‘chirishning halokatli oqibatlari to‘g‘risida” nomli maktub yo‘llaganlar. Ular loyiha darhol to‘xtatilishini talab qilganlar.

Bunga javoban KPSS Markaziy Qo‘mitasi Bosh kotibi Mixail Gorbachyov nomidan melioratsiya samaradorligini oshirish bo‘yicha ekspert komissiyasi tuzilgan. 1986-yil 14-avgustda “Shimoliy va Sibir daryolari oqimining bir qismini o‘tkazish ishlarini to‘xtatish to‘g‘risida”gi qaror qabul qilinib, loyiha rasmiy ravishda yopilgan. Ob va Irti sh daryolaridan G‘arbiy Sibir, Ural, O‘rta Osiyo va Qozog‘iston iqtisodiy rayonlariga 2 550 km uzunlikdagi kanal qurilishi loyihasi bekor qilingan. 7

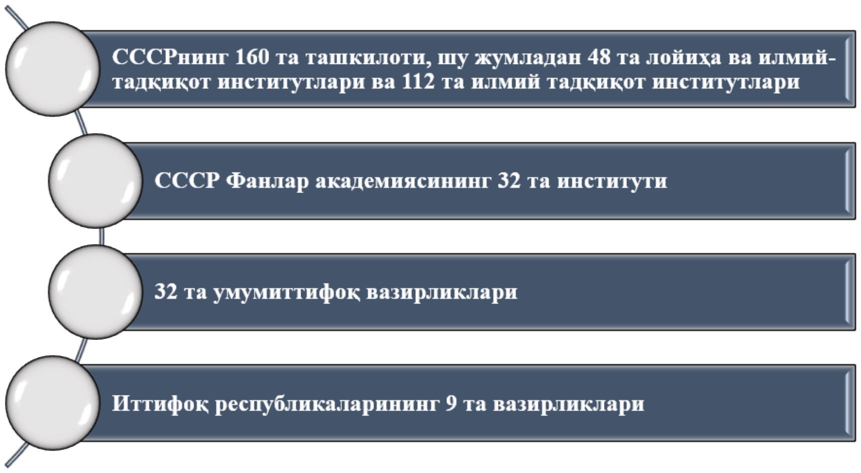

5-rasm. Loyihada ishtirok etgan tashkilot va muassasalar.

Духовнийни интервьюсидан https://sreda.uz/rubriki/voda/povorot-chasti-sibirskih-rek

7 Жаҳон сув кенгаши а’зоси, Давлатлараро мувофиқлаштирувчи сув комиссияси илмий ахборот маркази директори В. А. Духовнийни интервьюсидан https://sreda.uz/rubriki/voda/povorot-chasti-sibirskih-rek

2000-yillarda Moskva meri Yuriy Lujkov ushbu loyihani qayta tiklash tashabbusi bilan chiqdi. U Xanti-Mansiyskdan Qozog'iston va Markaziy Osiyoga kanal qurish, Ob daryosining umumiy suv hajmining 6–7 foizini Rossiya, Qozog'iston, O'zbekiston va Turkmanistonning qishloq xo'jaligi va sanoat ehtiyojlari uchun sotish taklifini ilgari surdi. Biroq loyiha ekologlar tomonidan qattiq tanqid qilinib, qo'llab-quvvatlanmadi.

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, bu loyiha amalga oshirilsa, Ob havzasidagi noyob baliq turlari yo'q bo'lishi, abadiy muzliklar rejimi buzilishi va Arktika okeanidagi sho'rlanish darajasi oshishi mumkin edi.

Yuriy Lujkov bu loyihani barter asosida – sabzavot va mevalarni yetkazib berish evaziga suv olish shaklida amalga oshirishni taklif qilgan edi. Ammo loyiha iqtisodiy jihatdan qimmatga tushishi va ekologik xavflar sababli yana bekor qilindi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Suv resurslarini taqsimlash muammosi global miqyosda muhim ahamiyatga ega ekani va XXI asrda chuchuk suv tanqisligi global muammoga aylanib borayotgani ta'kidlandi. Loyihaning asosiy maqsadi – Sibir daryolaridan chuchuk suvni muhtoj davlatlarga – Qozog'iston, Tojikiston, O'zbekiston va Turkmanistonga – uzatishdan iborat. Loyiha bir necha bor tadqiq etilgan bo'lib, uning ekologik xavflari, iqtisodiy samaradorligi hamda ijtimoiy ta'siri yuzasidan turli fikrlar bildirilgani muhokama qilindi.

Mazkur loyiha oddiy suv resurslarini qayta taqsimlashdan iborat emas, balki Markaziy Osiyo mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanishi, oziq-ovqat xavfsizligi va ekologik barqarorlikni ta'minlash nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Loyiha doirasida ekologik tahlillarni kuchaytirish.

Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida transchegaraviy suv resurslarini boshqarishda hamkorlikni mustahkamlash hamda umumiy siyosat ishlab chiqish.

Suv resurslaridan samarali foydalanish va ularning ifloslanishini kamaytirish uchun zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yechimlarni joriy etish.

Suv tanqisligi bilan bog'liq muammolar yuzasidan jamoatchilikni xabardor qilish, keng ommani va ilmiy jamoatchilikni jalb etish.

Suvni samarali yetkazib berishni ta'minlash uchun zamonaviy infratuzilma loyihalarini ishlab chiqish va bosqichma-bosqich amalga oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ормышева Т. А. Вызовы экологической безопасности в Центральной Азии: противоречие между национальным и региональным подходами по вопросу трансграничных рек // Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD), 2019.
2. Жаҳон сув кенгаши a'zosi, Давлатлараро мувофиқлаштирувчи Сув комиссияси Илмий ахборот маркази директори В. А. Духовнийнинг интервьюсидан: https://sreda.uz/rubriki/voda/povorot-chasti-sibirskih-rek
3. Салиев М. Обзор сектора водоснабжения и санитарии Узбекистана // Веб-сайт: Министр жилищно-коммунального обслуживания Республики Узбекистан — mjko.uz › newsite/ru/about/o-nas
4. Марказий Осиёда сув-энергетика комплексига йўналтирилган инвестициялар // Иқтисодий шарҳ, илмий журнал, №2, 2022.
5. В сухом остатке: как Узбекистан борется с водным кризисом. Президент Мирзиёев объявил о переходе к чрезвычайным мерам // Газета «Известия», 10 декабр 2023. https://iz.ru/1615844/igor-karmazin/v-sukhom-ostatke-kak-uzbekistan-boretsia-s-vodnym-krizisom
6. Перевод с английского. Источник: The Middle Route Project / Construction and Administration Bureau of South-to-North Water Diversion Middle Route Project.
7. Жаҳон сув кенгаши a'zosi, Давлатлараро мувофиқлаштирувчи Сув комиссияси Илмий ахборот маркази директори В. А. Духовнийнинг интервьюсидан: https://sreda.uz/rubriki/voda/povorot-chasti-sibirskih-rek
8. https://www.aif.ru/amp/society/nature/kuda_hoteli_povernut_reki_v_sssr
9. https://goarctic.ru/priroda/povorot-severnykh-rek-chto-eto-bylo/
10. https://history4u.liverjournal.com/94994.html

YASHIL

IQTISODIYOT&TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir ALIBEKOV

Sahifalovchi va dizayner: Oloviddin Sobir o‘g‘li

2025. № 5

© Materiallar ko‘chirib bosilganda ““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali manba sifatida ko‘rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma’sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga
maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.
El.Pochta: sq143235@gmail.com
Bot: @iqtisodiyot_77
Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo‘lishingiz mumkin. Obuna bo‘lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to‘lov haqidagi ma’lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo‘natishingizni so‘raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo‘natamiz.

““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali 03.11.2022-yildan
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№566955 reyestr raqami tartibi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazilgan.
Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug‘bek tumani
Kumushkon ko‘chasi, 26-uy.

Jurnal sayti: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz